

КОТОРУУ ПРОЦЕССИНДЕ КЕЗДЕШҮҮЧҮ АЙРЫМ БИР МАСЕЛЕЛЕР

Ийсаева А. Дж.

Ийсаева А. Дж. – К.Тыныстанов атындагы ҮМУ, Каракол ш.

Аннотация. Бул макала котормо процесси учурундагы которууга кириптер болуп жаткан тилдердин өзгөчөлүгүнүн негизинде кездешүүчү айрым бир маселелерди анализге алат.

Түйүндүү сөздөр: котормо, тилдин мүнөзү, берилүүчү идея, коммуникация, оригинал текст, адресат, эквивалент.

Котормочу кездешүүчү кыйынчылыктардын бири которуу проблемаларын көрө билүү болуп саналат. Которуу процессинде которууга кириптер болуп жаткан тилдеги сөздөрдү сөзмө-сөз которуу жолунан качуу керек. Болбосо “буквализм” деп атала турган которуудагы кемчиликтер кетирилиши мүмкүн жана сөзмө-сөз которуу өз деңгээлинде эмес, сапатсыз аткарылган которуу болуп калат.

Сөздүн контекстуалдуу көз карандылыгы, тексттин сөздүк составынын мезгилдик-мейкиндик менен катар эле, себеп-натыйжалык мүнөзүн да көргөзүп турат. Бул көзкарандуулук ар башка тилдерде принципалдуу түрдө ар башкача берилиши мүмкүн. Негизинен, котормочу өзүнчө турган сөздөрдү гана бөлүп карабастан, которулчу тексттеги системалык көзкарандылыктагы сөздөрдү чогуу бириктирип карашы керек. Мисалы, *Ал Санкт-Петербургда жашайт* деген маалымат *She lives in St. Petersburg* деген англис тилиндеги сүйлөм менен тилдик составы боюнча дээрлик шайкеш келет. Ал эми биринчи көз караш менен анда ага окшош *Ал “Асторияда” жашаган* деген маалымат таптакыр башка лексико-грамматикалык комплексти талап кылат. Аны *She stayed at the hotel “Astoria”* деп которобуз. Экинчи мисалда, кыргыз тилинен англис тилине сөзмө-сөз которуу аракетин, маалыматтын бурмаланышына алып келет. Себеби, бул учурда котормонун бирдиги катары өзүнчө турган сөздөрдү албастан жалпы кептин рамкасындагы конкреттүү мезгилдик-мейкиндик жана себеп-натыйжалык көзкарандылыкты камтыган сөз айкаштарын алышыбыз керек. Кыргыз тилинде «жашоо» деген сөз «кандайдыр бир жерде отурукташуу» деген маани менен катар эле «мейманканада жашоо» деген сөз айкашы менен айтыла берсе, б.а, мезгилдик-мейкиндик жактан кеңири колдонулса, ал эми англис тилинде бул маалыматтар ар түрдүү тилдик бирдиктерди талап кылат. Биринчи учурда текст кандайдыр бир калктуу аймакта «туруктуу жашоо» деген параметрдеги сөз айкашты талап кылса, анда англис тилинде «to live» сөзүнүн денотативдүү мүмкүнчүлүгү менен шайкеш келген, мезгилдик көзкарандылык ачык көргөзүлбөгөн, кеңири мейкиндик көзкарандылыкты киргизет.

Так мезгилдик көз карандылыктын жоктугунан котормодо жөнөкөй мезгилдик форма «lives» менен которуп коюу да мүмкүн. Экинчи мисалда, текст өтө так мезгилдик көзкарандылыкты «убактылуу жашоону» талап кылат. Ал болсо англис тилинде тап-такыр башка сөздү (to stay) жана мезгилдик тактыкты (stayed) талап кылат.

Ар бир тил өзүнчө жана өзгөчө көрүнүш жана которуу учурундагы тилдерди айкаштыруу, төп келишкендик көп эле боло бербейт. Оригиналдын мааниси жөн гана кыргыз тили менен гана берилбестен, оригиналдан дагы мыкты семалардын жыйындысынын жардамы менен берилсе которуу жогорку деңгээлде аткарылат.

Которуу учурунда котормочу тексттин мүнөзүнүн спецификасына байланышкан проблемаларды чечүү максатында ар кандай өзгөрүштөр менен кошо жоготууларга да дуушар болот. Өзгөчө мындай көрүнүш макал-лакаптардын, фразеологизмдердин, афоризмдердин которулушунда ачык байкалат. Мисалы, көпчүлүк учурда англис тилиндеги макал-лакаптар кыргыз тилине же кыргыз тилинен англис тилине которулуп жаткан болсо, же болбосо көркөм текст которулуп жаткан болсо, аларга мүнөздүү элементтер: боёктуулук, образдуулук, экспрессивдүүлүк, ыргактуулук, уйкаштык сыяктуу көрүнүштөр толугу менен сакталбай калышы да мүмкүн. Мисалы: “A joke never gains an enemy, but often loses a friend” – “Тамаша душманыңды көбөйтпөйт, бирок досторунан айрылат”, “You made your bed, now lie in it” – «Өзүң төшөк салдыңбы, эми өзүң жат», “Eat at pleasure, drink with measure” – «Рахаттануу менен тамак ич, чеги менен арак ич», “You can take a horse to the water, but you cannot make it drink” – «Атты суу кечире аласың, бирок аны кыйнап суу ичире албайсың», “Every white has its black, and every sweet its sour” – “Ар бир ак нерсенин өзүнүн карасы болот, ар бир таттуу нерсенин өзүнүн ачуусу болот”.

Бул макалдар парафразалык жол менен макалдардагы информацияны гана эске алуу менен комментарий берилип жаткандай которулган. Кыргыз окурманы аларды когнитивдик, информациялык, ошондой эле дидактикалык мүнөздө кабыл алат. Бул мисалдарда макалдардагы уйкаштык, угумдуулук, муун өлчөм, ыргактык, ошондой эле кайсы бир деңгээлде оригиналдын маанилик көркөм көрөңгөсү, узустугу котормонун “курмандыктары” болгон. Бирок аталган өзгөчөлүктөр котормодо таптакыр жоголуп кеткен эмес.

Котормочу оригинал тексттин авторунун берейин деген ой-ниетин да терең түшүнүүсү керек. Эгерде котормочу автордун берейин деген негизги идеясын толук, так түшүнсө, котормодо ошол идеяны, автордун ниетин сактап, жеткиликтүү берүүгө аракеттенип, түзүлгөн конкреттүү кырдаал-шартка карай өзгөртүүлөрдү киргизет. Анын негизинде оригинал тексттин көлөмү котормо текстте кыскартылып, же тескерисинче, кошумчаланып, парафразаланып берилиши мүмкүн. Мисалы “The map of the USA” китебиндеги американын географиясы тууралуу төмөндөгү сүйлөмдүн маанисин маалыматты кошумчалоо менен так сактай алабыз: “*All of its 11 states are partly mountainous, and the ranges are the sources of startling contrasts*”. – “*Анын бардык 11 штаты тоолуу келет жана тоо кыркалары ошол аймактардагы аба ырайынын кескин айырмачылыкта болушунун негизи болуп саналат*”.

Котормо маектешүү актысы болгондуктан, коомчулук тарабынан ал которулуп жаткан тексттин башка тилде берилген копиясы катары кабыл алынышы керек. Ал эми которуу аркылуу маектешүү, адаттагы бир тилде болуп жаткан маектешүү менен айырмаланбашы керек. Анын бир гана айырмачылыгы болуп - ортомчу болуучу звено - котормочунун гана катышуусу болуп саналат. Демек, котормонун оозеки түрүндө аткарылышында ал бардык мүмкүнчүлүгү менен адаттагы, бир тилде болуп жаткан маектешүүгө жакындашкан эки тилдеги коммуникацияны камсыз кылып туруусу керек.

Эки тилдик фактордон сырткары котормодо эки маданияттык фактор бар экендиги да белгиленет. Котормочу маданияттык айырмачылыкты «жумшартуучу» модификация аркылуу котормону жөнгө салуу менен котормонун керектөөчүсүн лингвостникалык тоскоолдуктан өткөрөт. Бирок ал да чеги менен аткарылышы керек, себеби которуу аркылуу чет тилиндеги маданияттык фондду, ачык берилген өз маданияттык колоритке салып салбашыбыз керек. Ал кээ бир учурда котормону керектөөчүгө начар угулуп, жагымсыз таасир калтырышы мүмкүн.

Бул маселе боюнча К.И.Чуковский Диккенстин руссификация кылынган котормолорун чегинен чыккандыгын белгилөө менен сынга алат: «Получается такое впечатление, как будто и мистер Сквирс, и сер Мэльбери Гок, и лорд Верисофт – все живут в Пяти собачьем переулке в Колонне и только притворяются британцами, а на самом деле такие же Иваны Трафимовичы, как персонажи Щедрина или Островского». К.И. Чуковский эмне жөнүндө айтып жаткандыгы түшүнүктүү болуу үчүн бир гана мисал келтирип кетели. Диккенстин каармандары: «Иппи-доли-дол, иппи-доли-дол, иппи-ди», деп ырдаша, 19-кылымдын котормочусу Е.Г.Бекетова аны «Ай люли! Ай люли! Разлюлюшиньки мои!» деп которгон.

Жогорудагылардын негизинде котормолорго коюлган талаптарга карама-каршылык пайда болуп жатат. Котормонун негизги талаптарынын бири бир тилдүү коммуникацияга жакындашкан шартты аткарышы керек. Бул талап ар кандай шартта ар түрдүүчө аткарылат. Котормо функцио-

налдык жактан да жана структура-семантикалык жагынан да абдан так болуп, ал эми өзүнүн тилдик көрүнүшү боюнча да оригинал тексттен айырмаланбаган учурлар да кездешет. (оригинал тексттегидей сөз айкаштар, эки маданиятта колдонулуучу бирдей элементтер, ж.б.у.с.) Бирок мындай көрүнүш дайыма эле боло бербеси бизге белгилүү. Котормочу аткара туруучу котормонун көрүнүшү же абдан так, же көбүрөөк адекваттуу болуусу керек деген сыяктуу тандоонун туура эмес аткарылышынан улам, идеалдуу котормо жаралбай калышы мүмкүн. Ал эми көрсөтүлгөн эки талапты бардык эле учурда чогуу аткаруу мүмкүн боло бербейт.

Эки тилдүү коммуникациянын котормо аркылуу бир тилдүү коммуникацияга жакындашуу даражасы котормочунун шыгына гана көз каранды эмес, көптөгөн объективдүү шарттарга да байланыштуу. Ага которулуп жаткан тексттин мүнөздү өзгөчөлүгү жана которуунун аткарылыш жолу да чоң таасирин тийгизет. Арийне, медицина же техника боюнча тексттер, жомок (улуттук маданиятка өзгөчө таянган) же анекдот (актуалдуу-окуялык чагылыштары бар), же поэзияга (форма мазмуну менен органикалык жактан жана кайталангыс түрүндө байланышып турган учурда) караганда бир тилден экинчи тилге толук кандуу которула алат. Ал эми поэтикалык котормодон, техникалык тексттин котормосундай тактыкты эч ким талап кыла албайт.

Котормо иши тексттин адресатынын маалыматтык запасына да көз каранды болот. Эгерде адресатта котормочу күткөндөй айтылып жаткан тема боюнча эч кандай маалымат болбосо, маектешүү толук кандуу жүрбөй калышы да мүмкүн. Себеби, адресат кептин эмне жөнүндө болуп жаткандыгын жөн гана түшүнбөй калат. Текст оригинал тилинде сүйлөөчүлөрдүн маалыматтык запасына таянуу менен аткарылганын эске алышыбыз керек. Котормочу бул жагдайды эске алуу менен жана тиешелүү оңдоолорду киргизүү менен аткаруусу зарыл. Мисалы, “*Then at mid-day everything stops for lunch*” деген сүйлөмдөгү “lunch” деген сөздүн салттык көрүнүшү жана эквиваленти да кыргыз тилинде жок болгондуктан, ал эми ланч деген сөздүн маанисин билген адам үчүн да, бул учурда сөздүн экинчи маанисинин колдонулушу ал үчүн кандайдыр бир туйшалууну туудуруп жаткандыктан, адегенде бул сөзгө түшүнүк берип кетүү керек. “Lunch- адатта эртең мененки тамак менен түшкү тамактын ортосундагы, саат 11лер чамаасындагы жеңил тамак болуп саналат. Ал эми жумуштагы адамдар үчүн ланч бул түшкү тамак болуп саналат. Демек, “*Түштө бардык магазиндер, офистер түшкү тамакка жабылат*” деп которушубуз керек.

Текст тууралуу маалымат боюнча чет тилинде сүйлөөчүлөр менен которулуп жаткан тилде сүйлөөчүлөрдүн ортосундагы лингвоэтикалык айырмачылык маданий-тарыхый же актуалдуу-окуялык мүнөздү алып жүрөт. Мисалы, А.С.Пушкиндин белгилүү “Эстелик” деген ырында: “Вознесся выше он главою непокорной Александрийского столпа”, - деп жазуусу менен ал орус окурманын Александр I-нин аты менен байланышкан монумент тууралуу билет деген ойдо болгон. Ал монумент тууралуу кабардар болгон адам гана, айтылган нерсенин “жашыруун” маанисин түшүнө алат. Акындын айтуусунан анын атагы падышанын атагынан да жогору тураарын баамдасак болот. Бул жерде поэтикалык айтылыштын мааниси маданий-тарыхый пландагы маалыматка таянат жана котормо иши аткарылаардан мурда ага түшүндүрмө берилиши талап кылынат.

Газеталык материалдар актуалдуу-окуялык мүнөздөгү маалыматка таянуу менен түзүлөрү белгилүү. Мисалы 2006-жылдын 4-июлундагы “Ыссыккөл кабарлары” газетасына жарыяланган “Жардам берилди” деген макалада, Барскоон айылынын айрым тургундарына 15 тонна буудай бөлүштүрүлүп берилгендигин, андан сырткары көптөгөн гуманитардык жардам берилип тургандыгын жана диагностикалык борбор ачылып, айыл тургундары ар дайым ден-соолуктарын көзөмөлгө алып турушаары белгиленип кеткен. Бирок, Барскоон айылындагы айылды аралап өтүүчү Барскоон суусуна бир жылдары ционит уулу заты төгүлгөндүгүнөн улам, ал айылдын жана коңшу айылдардын тургундары ушу күнгө чейин ден соолугу жагынан да жана башка жактардан да жапа чегип жатышканын билбеген чет өлкөлүк адам, Кыргызстанда бардык эле айыл тургундарына ушундай жардам көрсөтүлүп жаткан экен деген ойдо калат. Ошондуктан, бул текстти которууда котормочу котормону керектөөчүнүн маалыматтык запасын эске алуу менен, бул айылда болуп өткөн каргашалуу окуя тууралуу ага кыскача маалымат берип кетүүсү керек.

Мына ушулардан улам, көпчүлүк учурда котормочу тарабынан маалыматтык теңсиздикти жоюу максатында кашанын ичиндеги түшүндүрмөлөр колдонулат. Бирок, которулуп жаткан текст толугу менен жергилүктүү окуяны чагылдырып жатса, анда көп сандаган түшүндүрмөлөрдү колдонуудан качуу максатында, окуя тууралуу толук, бирок кыска маалымат берилип кетүүсү керек.

Демек, котормо маселеси эки тилди гана карабастан, эки маданияттын бири бирине тийгизген таасирин карайт жана методологиялык планда лингвистикалык жана экстралингвистикалык аспектилерди эске алуу менен аткарылат. Котормо эки тилдин системасын гана камтыбастан эки башка маданиятты бирдикте карайт.

Колдонулган адабияттар

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. –М, 1975, 186;
2. Караева З.К. Перевод и семиотика. –Бишкек. 2006;
3. Кенжебаев Д. Котормонун лингвистикалык маселелери. –Бишкек. 2005;
4. Латышев Л.К. Технология перевода. –М., 2007;
5. Чуковский К.И. Высокое искусство. –М., 1968;

Рецензия жазган: ф.и.к., НМУнун проф.м.а. А.С.Жантаев